

7. ПІДСУМКИ

За весь цивілізаційний шлях людство зазнало чимало катастроф та катаклізмів, але у цьому ланцюгу ніщо не може зрівнятися з Другою світовою війною, що стала найбільш масштабним і руйнівним воєнним конфліктом в історії планети. З першого дня світової війни в епіцентр подій потрапили західні землі України. У ході радянсько-німецької війни фронт декілька разів прокотився територією нашої Вітчизни. Бої тривали 1225 днів і ночей, що становить 86% загального часу участі СРСР у війні з нацистською Німеччиною. Безпосередньо активні бойові дії тривали 30 місяців, оперативні паузи — майже 11 місяців¹⁹¹.

На землях України радянські війська провели 17 стратегічних (6 оборонних та 11 наступальних) операцій, а це майже половина стратегічних операцій радянсько-німецької війни. В їх рамках було сплановано, організовано і проведено 52 фронтові операції. Крім того, поза рамками стратегічних відбулося 15 самостійних фронтових операцій. Кількість армійських операцій вимірюється сотнями. Детальний аналіз умов їх підготовки, складу сил і засобів сторін, прийомів та способів дій військ, і, зрештою, втрат у живій силі й бойовій техніці свідчить, що на території України розгорнулися найбільші військові операції радянсько-німецької війни і Другої світової загалом.

У різний час у межах України діяли Південно-Західний, Південний, Брянський, Закавказький, Кавказький, Північно-кавказький, Кримський, Центральний, Донський, Воронезький, Степовий, 1-й, 2-й, 3-й і 4-й Українські, 2-й Білоруський фронти; окремі 51-а, Приморська, 1-а польська армії й 1-й Чехословацький корпус; Чорноморський флот та Азовська, Дніпровська й Дунайська військові флотилії; з'єднання авіації далекої дії й ППО країни. У бойових операціях на території нашої країни взяли участь усі 6 радянських танкових, 7 повітряних і 34 загальновійськові армії.

Україна була величезним джерелом живої сили. Лише протягом першого року війни в республіці було мобілізовано

3 млн 185 тис. чол.¹⁹² Із початку звільнення окупованих територій і до кінця війни ряди радянської армії поповнили ще 4 млн вихідців з України¹⁹³. Військові частини та з'єднання, які діяли на українській території, значною мірою комплектувалися за рахунок цих мобілізаційних ресурсів. У ході визволення наших земель до 50% поповнення призивалося «польовими військкоматами» діючої армії, що не завжди було виправданим, значно утруднювало облік призваних військовослужбовців та призводило до надмірних жертв. Загальна кількість українців у складі РСЧА під час радянсько-німецької війни становила понад 7 млн чол., або 23% чисельності збройних сил СРСР¹⁹⁴. На фронтах війни, за різними даними, полягло від 2,5¹⁹⁵ до 3,5¹⁹⁶ млн вояків-українців. Висока «витратність» людського матеріалу була однією із характерних рис радянського воєнного мистецтва, коли кількість втрат не бралася до уваги в ім'я досягнення поставлених цілей. Україна, яка в різні періоди війни постачала на фронт від кожного п'ятого до кожного третього солдата, служила другим (після Росії) найбільшим джерелом жертв.

Під час боїв на території України безповоротні втрати РСЧА склали 3 млн 083 тис. чол. особового складу, а загальні перевищили 6 млн 683 тис. чол. особового складу. Втрати танків і САУ становили 21 615 машин, гармат і мінометів — 72 278, а бойових літаків — 5488 одиниць. Кожна тисяча квадратних кілометрів території України була оплачена кров'ю солдатів і офіцерів 1 стрілецької дивізії (11 083 особи), 1 танкового батальйону (36 танків), 1 авіаескадрильї (9 машин)¹⁹⁷.

Результативність проведених радянською армією операцій залежала від багатьох факторів — рівня розвитку стратегічного мистецтва, підготовленості військ, професіоналізму командного складу, морально-психологічного стану військовослужбовців, ефективності і тактико-технічних характеристик видів озброєння і техніки тощо.

Визволителями України й творцями перемоги були прості люди різних національностей від рядових до маршалів, які кожен окремо і всі разом своєю доблестю й жертвністю заслужили повагу та пам'ять народу. Під час війни розкрився

полководницький таланти О. Василевського, С. Тимошенка, М. Ватутіна, А. Єрьоменка, Р. Малиновського, К. Рокосовського, І. Черняхівського, А. Гетьмана, А. Гречка, А. Кравченка, Д. Лелюшенка, К. Москаленка, П. Рибалка, П. Жмаченка та багатьох інших. 2,5 млн українців із загальної кількості 7 млн за хоробрість і відвагу нагороджено орденами та медалями. Частка українців серед Героїв Радянського Союзу становить 2072 особи або 18,2% (для порівняння: росіян — 71%, білорусів — 3,3%, представників інших 40 національностей — 7,4%). Зі 115 двічі Героїв Радянського Союзу 31 був українцем або ж уродженцем України. Серед трьох Героїв Радянського Союзу, які удостоїлися цієї нагороди тричі, українець Іван Кожедуб¹⁹⁸.

Якщо стисло охарактеризувати сутність боротьби українського народу в роки війни, то це було змагання за виживання як нації. Трагедією для України стала не лише сама війна з її кров'ю та стражданнями, а й роз'єднаність народу, який потерпав від двох тоталітарних режимів. У виснажливій та кровопролитній боротьбі, ціною неймовірних втрат він відстояв свою землю від поневолення гітлерівськими загарбниками. Рішення, дії і мотиви кожного з мільйонів захисників поєдналися у великий подвиг в ім'я перемоги, яка ще раз підтвердила — немає такої сили, що могла б поневолити великий народ, котрий бореться за волю і незалежність Батьківщини.

¹ Гальдер Ф. Военный дневник. Ежедневные записки начальника генерального штаба сухопутных войск, 1939–1942 гг. / Под ред. В.И. Дашичева. — М.: Воениздат, 1969. — Т.2: От запланированного вторжения в Англию до начала восточной кампании (1.7.1940–21.6.1941). — С.58–62.

² Стратегический очерк Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. — М.: Воениздат, 1961. — С.46.

³ Там же. — С.57.

⁴ Захаров М.В. Накануне великих испытаний. — М.: Воениздат, 1968. — С.69–85.

⁵ Акт о приёме Наркомата обороны Союза ССР тов. Тимошенко С.К. от тов. Ворошилова К.Е. // Известия ЦК КПСС. — 1990. — №4. — С.193–209.

- ⁶ Захаров М.В. Указ. соч. — С.85–101.
- ⁷ Там же. — С.101.
- ⁸ Советское военное искусство в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.: В 3 т. / Военно-научное управление Генерального штаба. — М.: Воениздат, 1962. — Т.1. — С.103–161.
- ⁹ Центральный архив Министерства обороны Российской Федерации (далее — ЦАМО РФ). — Ф.138. — Оп.12940. — Д.17. — Л.1–6.
- ¹⁰ Захаров М.В. Указ. соч. — С.152.
- ¹¹ Стратегический очерк... — С.111–115.
- ¹² Захаров М.В. Указ. соч. — С.252–253.
- ¹³ Стратегический очерк... — С.146.
- ¹⁴ Там же. — С.160.
- ¹⁵ Там же. — С.146–156.
- ¹⁶ Захаров М.В. Указ. соч. — С.159–161.
- ¹⁷ Там же. — С.31–165.
- ¹⁸ ЦАМО РФ. — Ф.48-А. — Оп.1554. — Д.90. — Л.260–262.
- ¹⁹ Грецов М.Д. На юго-западном направлении (июнь — ноябрь 1941 года). — М., 1965. — С.53–54.
- ²⁰ Михалев С.Н. Военная стратегия: Подготовка и ведение войн Нового и Новейшего времени. — М.: Кучково поле, 2003. — С.620–627.
- ²¹ Сборник боевых документов Великой Отечественной войны. — Вып.36 (22 июня — 11 июля 1941 г.). — М.: Воениздат, 1958. — С.53–55.
- ²² ЦАМО РФ. — Ф.132-А. — Оп.2642. — Д.29. — Л.9–11.
- ²³ Сборник боевых документов... — Вып.36. — С.277–311.
- ²⁴ Грецов М.Д. Указ. соч. — С.64–77.
- ²⁵ Памяти павших. Великая Отечественная война 1941–1945. — М.: Большая российская энциклопедия, 1995. — С.94.
- ²⁶ Итоги второй мировой войны / Под. ред. И.Н.Соболева. — М.: Изд-во иностранной литературы, 1957. — С.73–79.
- ²⁷ Сборник боевых документов Великой Отечественной войны. — Вып.38 (11–22 июля 1941 г.). — М.: Воениздат, 1959. — С.25–33, 73–86.
- ²⁸ Стратегический очерк... — С.223.
- ²⁹ Гальдер Ф. Указ. соч. — С.300–302.

³⁰ Сборник документов Верховного Главнокомандования за период Великой Отечественной войны. / Под ред. А.Н.Грылева. — Вып.1 (июнь — декабрь 1943 г.). — М.: Воениздат, 1968. — С.63, 67.

³¹ Сборник боевых документов... — Вып.38. — С.138–155.

³² Сборник документов Верховного Главнокомандования... — Вып.1. — С.81.

³³ Там же. — С.86–87.

³⁴ Муковський І.Т., Лисенко О.Є. Звитяга і жертвність: Українці на фронтах Другої світової війни. — К.: Пошуково-вид. агентство «Книга пам'яті України», 1996. — С.85.

³⁵ Сборник документов Верховного Главнокомандования... — Вып.1. — С.117–118.

³⁶ Стратегический очерк... — С.225–227.

³⁷ Там же. — С.226.

³⁸ Сборник документов Верховного Главнокомандования... — Вып.1. — С.117–118.

³⁹ Грецов М.Д. Указ. соч. — С.209–213.

⁴⁰ Сборник документов Верховного Главнокомандования... — Вып.1. — С.148–150.

⁴¹ Стратегический очерк... — С.227.

⁴² Киевский Краснознамённый. Краткий очерк истории Краснознамённого Киевского военного округа: 1919–1969. — К.: Политуправление КВО, 1969. — С.255–263.

⁴³ Баграмян И.Х. Так начиналась война. — К.: Политиздат Украины, 1988. — С.289–291.

⁴⁴ Сборник документов Верховного Главнокомандования... — Вып.1. — С.174–181.

⁴⁵ ЦАМО РФ. — Ф.48-А. — Оп.1554. — Д.9. — Л.431.

⁴⁶ Сборник документов Верховного Главнокомандования... — Вып.1. — С.193.

⁴⁷ ЦАМО РФ. — Ф.229. — Оп.161 з. — Д.103. — Л.82.

⁴⁸ Великая Отечественная война без грифа секретности. Книга потерь. Новейшее справочное издание. — М.: Вече, 2009. — С.85.

⁴⁹ Киевский Краснознамённый... (1969 г.). — С.267.

⁵⁰ ЦАМО РФ. — Ф.229. — Оп.161 з. — Д.103. — Л.92–93.

⁵¹ Баграмян И.Х. Указ. соч. — С.305–327.

⁵² Быков К. Величайшая военная катастрофа. Киевский «котёл». — М.: Яуза; Эксмо, 2008. — 496 с.

⁵³ Ширер У. Взлёт и падение третьего рейха: В 2 т. — Т.2. — М.: Воениздат, 1991. — С.246–248.

⁵⁴ Сборник документов Верховного Главнокомандования... — Вып.1. — С.213–215.

⁵⁵ Военные кадры советского государства в Великой Отечественной войне

⁵⁶ Стратегический очерк... — С.245.

⁵⁷ Грецов М.Д. Указ. соч. — С.268–287.

⁵⁸ Сборник боевых документов... — Вып.42. — С.238–243.

⁵⁹ ЦАМО РФ. — Ф.132-А. — Оп.2642. — Д.30. — Л.72.

⁶⁰ Сборник документов Верховного Главнокомандования... — Вып.1. — С.96–97.

⁶¹ Там же. — С.220–221.

⁶² Стратегический очерк... — С.247.

⁶³ Там же.

⁶⁴ Сборник документов Верховного Главнокомандования... — Вып.1. — С.274.

⁶⁵ Там же. — С.356–357.

⁶⁶ Бережинский В.Г. Керченско-Феодосийская десантная операция (26 декабря 1941 г. — 2 января 1942 г.). — К.: Украинский институт военной истории, 2004. — 86 с.

⁶⁷ Действия Военно-Морского флота в Великой Отечественной войне. — М.: Воениздат, 1956.

⁶⁸ Сборник документов Верховного Главнокомандования за период Великой Отечественной войны. — Вып.2 (январь — декабрь 1942 г.) / Под ред. А.Н.Грылева. — М.: Воениздат, 1968 — С.5–6.

⁶⁹ Манштейн Э. Проигранные победы. Личные записки генерала вермахта / Пер. с англ. Т.М.Шуликовой. — М.: Центрполиграф, 2009. — С.227–234.

⁷⁰ Там же. — С.44–45.

- ⁷¹ Там же. — С.50–51.
- ⁷² Стратегический очерк... — С.333.
- ⁷³ Там же.
- ⁷⁴ Сборник документов Верховного Главнокомандования... — Вып.2. — С.92–94.
- ⁷⁵ Стратегический очерк... — С.379.
- ⁷⁶ Великая Отечественная война без грифа секретности. Книга потерь... — С.179; Стратегический очерк... — С.379.
- ⁷⁷ Манштейн Э. Указ. соч. — С.242–243.
- ⁷⁸ Стратегический очерк... — С.380.
- ⁷⁹ Вансеев Г.И. Севастополь 1941–1942: Хроніка героїчної оборони: У 2 кн. — К.: Україна, 1995. — Кн.2.
- ⁸⁰ Манштейн Э. Указ. соч. — С.256.
- ⁸¹ Стратегический очерк... — С.305.
- ⁸² Сборник документов Верховного Главнокомандования... — Вып.2. — С.13–16.
- ⁸³ Операции советских Вооружённых Сил в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.: Военно-исторический очерк: В 4 т. — М.: Воениздат, 1958. — Т.1 (22 июня 1941 г. — 18 ноября 1942 г.). — М.: Воениздат, 1958. — С.507–511.
- ⁸⁴ ЦАМО РФ. — Ф.56. — Оп.19179 сс. — Д.9. — Л.223, 232–241.
- ⁸⁵ Там же. — Ф.81. — Оп.119123 сс. — Д.3. — Л.16, 27, 40.
- ⁸⁶ Там же. — Ф.40. — Оп.80030 сс. — Д.15. — Л.55–57.
- ⁸⁷ Операции советских Вооружённых Сил... — Т.1. — С.511–519.
- ⁸⁸ Барвенково-Лозовская операция. — М.: Воениздат, 1943. — С.25–26.
- ⁸⁹ Сборник документов Верховного Главнокомандования... — Вып.2. — С.42–43.
- ⁹⁰ Стратегический очерк... — С.365–374.
- ⁹¹ Описание операций войск Юго-Западного фронта на харьковском направлении в мае 1942 года // Сборник военно-исторических материалов Великой Отечественной войны. — Вып.5. — М.: Воениздат, 1951. — С.3–89.
- ⁹² Великая Отечественная война без грифа секретности. Книга потерь... — С.179.

- ⁹³ ЦАМО РФ. — Ф.81. — Оп.84961 сс. — Д.19. — Л.79–80.
- ⁹⁴ Стратегический очерк... — С.388.
- ⁹⁵ Операции советских Вооружённых Сил... — Т.1. — С.586–588.
- ⁹⁶ Стратегический очерк... — С.392–399.
- ⁹⁷ Військове будівництво в Україні у XX столітті: історичний нарис, події, портрети / За заг. ред. О.І.Кузьмука. — К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2001. — С.163.
- ⁹⁸ Приказ народного комиссара обороны Союза ССР №227, 28 июля 1942 г. // Великая Отечественная война, 1941–1945: Воен.-ист. очерки. — М., 1998. — Кн.1. С.505–507.
- ⁹⁹ Операции советских Вооружённых Сил... — Т.2 (18 ноября 1942 г. — декабрь 1943 г.). — М.: Воениздат, 1958. — С.161–174.
- ¹⁰⁰ Стратегический очерк... — С.479.
- ¹⁰¹ ЦАМО РФ. — Ф.132-А. — Оп.2642. — Д.34. — Л.37–38.
- ¹⁰² Стратегический очерк... — С.483–485.
- ¹⁰³ Курская битва. — М.: Наука, 1970. — 544 с.
- ¹⁰⁴ Стратегический очерк... — С.540–548.
- ¹⁰⁵ Операции советских Вооружённых Сил... — Т.2. — С.274–284.
- ¹⁰⁶ Памяти павших... — С.98.
- ¹⁰⁷ Операции советских Вооружённых Сил... — Т.2. — С.347–350.
- ¹⁰⁸ ЦАМО РФ. — Ф.132-А. — Оп.2642. — Д.34. — Л.195–196.
- ¹⁰⁹ Там же. — Л.188–189.
- ¹¹⁰ Там же.
- ¹¹¹ Великая Отечественная война без грифа секретности. Книга потерь... — С.132.
- ¹¹² Операции советских Вооружённых Сил... — Т.2. — С.360–375.
- ¹¹³ История бронетанковых и механизированных войск Советской Армии: В 2 т. — М.: Военная академия бронетанковых и механизированных войск, 1953. — Т.1. — С.302.
- ¹¹⁴ Памяти павших... — С.99.
- ¹¹⁵ Сборник документов Верховного Главнокомандования за период Великой Отечественной войны. — Вып.3 (январь — декабрь 1943 г.) / Под ред. А.Н.Грылева. — М.: Воениздат, 1969. — С.190–191.

- ¹¹⁶ Там же. — С.200.
- ¹¹⁷ Стратегический очерк... — С.566.
- ¹¹⁸ Наступление 1-го Украинского (Воронежского) фронта на киевском направлении в 1943 году (краткий оперативный очерк). — М.: Воениздат, 1951. — 263 с.
- ¹¹⁹ Сборник документов Верховного Главнокомандования... — Вып.3. — С.226–227
- ¹²⁰ Там же. — С.254–256.
- ¹²¹ Там же. — С.265–267.
- ¹²² Великая Отечественная война без грифа секретности. Книга потерь... — С.136.
- ¹²³ Сборник документов Верховного Главнокомандования... — Вып.3. — С.227–228.
- ¹²⁴ Там же. — С.229.
- ¹²⁵ ЦАМО РФ. — Ф.240. — Оп.14668. — Д.5. — Л.40.
- ¹²⁶ Сборник документов Верховного Главнокомандования... — Вып.3. — С.257–258.
- ¹²⁷ Там же. — С.267–268.
- ¹²⁸ Кононенко В.М. Керченско-Этильгенская десантная операция (31 октября — 10 декабря 1943 г.). — М.: Главный штаб ВМФ, 1954. — 204 с.
- ¹²⁹ Ратников Б.М. Морські десантні операції в Криму (1941–1943 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 20.02.22 / Національна академія оборони України. — К., 2009. — 19 с.
- ¹³⁰ Лысаковский Ю.Ю., Нестеров В.Н., Удин-Некрасов В.А. Освобождение Украины. 1943–1944: Историко-статистическое исследование. — К.: КВІО, 1995. — С.84–87.
- ¹³¹ Переписка Председателя Совета Министров СССР с Президентом США и Премьер-министром Великобритании во время Великой Отечественной войны 1941–1945 гг.: В 2 т. — М., 1957. — Т.2. — С.100.
- ¹³² Бешанов В.В. Десять сталинских ударов. — М.: АСТ; Минск: Харвест, 2005. — 768 с.
- ¹³³ Дашичев В. Ж. Банкротство стратегии германского фашизма: Очерки, документы и материалы. — М.: Наука, 1973. — Т.2: Агрессия против СССР. Падение «Третьей империи» 1941–1945. — С.107–108.

- ¹³⁴ Стратегический очерк... — С.623.
- ¹³⁵ Стратегические решения и вооружённые силы: В 2 т. — М.: Арбизо, 1995. — Т.1. — 993 с.
- ¹³⁶ Стратегические решения... — С.541.
- ¹³⁷ Гриневич В.А. Національні проблеми в Червоній армії в період визволення України від німецько-фашистських загарбників (грудень 1942 — жовтень 1944 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Інститут історії України АН України. — К., 1994. — 16 с.; Рибченко Л.В. Радянські військові мобілізації 1943 року на території Лівобережної України: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / КНУ ім. Тараса Шевченка. — К., 2010. — 16 с.
- ¹³⁸ ЦАМО РФ — Ф.240. — Оп.2772. — Д.26. — Л.58–64.
- ¹³⁹ Мюллер-Гиллебранд Б. Сухопутная армия Германии 1933–1945: В 3 т. / Пер. с нем. — М.: Воениздат, 1976. — Т.3: Война на два фронта. — С.168–190.
- ¹⁴⁰ Стратегический очерк... — С.633.
- ¹⁴¹ Жуков Г.К. Воспоминания и размышления: В 3 т. — 9-е изд. — М.: АПН, 1988. — Т.3. — С.94.
- ¹⁴² Захаров М.В. Канны на Днестре // Военный вестник. — 1969. — №1. — С.13–15.
- ¹⁴³ Хруленко І.П. Житомирсько-Бердичівська наступальна операція 1943–1944 років // Україна в полум'ї війни. 1941–1945. — К.: Україна, 2005. — С.251–260.
- ¹⁴⁴ Сборник документов Верховного Главнокомандования... — Вып.3. — С.286.
- ¹⁴⁵ Стратегический очерк... — С.632–633.
- ¹⁴⁶ Кром М.Г. Кіровоградська наступальна операція 1944 року // Україна в полум'ї війни. 1941–1945. — К.: Україна, 2005. — С.261–270.
- ¹⁴⁷ Стратегические решения... — С.482.
- ¹⁴⁸ Москаленко К.С. На юго-западном направлении. Воспоминания командарма: В 2 кн. — М.: Наука, 1973. — Кн.2: 1943–1945. — С.232–235; Стратегические решения... — С.481.
- ¹⁴⁹ Сборник документов Верховного Главнокомандования за период Великой Отечественной войны. — Вып.4 (январь 1944 г. — август 1945 г.) / Под ред. А.Н.Грылева. — М.: Воениздат, 1968. — С.11.
- ¹⁵⁰ Стратегические решения... — С.482.

¹⁵¹ Сборник документов Верховного Главнокомандования... — Вып.4. — С.9–10.

¹⁵² Сало А.Я. Застосування військ (сил) в операції на оточення (за досвідом Корсунь-Шевченківської операції 1944 р.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 20.02.22 / Національна академія оборони України. — К., 2005. — 20 с.

¹⁵³ Там само.

¹⁵⁴ Безродний Є.Ф. Рівненсько-Луцька наступальна операція 1944 року // Україна в полум'ї війни. 1941–1945. — К.: Україна, 2005. — С.277–283.

¹⁵⁵ Лысаковский Ю.Ю., Нестеров В.Н., Удин-Некрасов В.А. Указ. соч. — С.124–127.

¹⁵⁶ Показания немецких военнопленных. Материалы о разгроме немецкой 16-й мд (Трофейные документы и разведматериалы 3-го Украинского фронта) (див.: Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГО України). — Ф.1. — Оп.3. — Ч.1. — Спр.978).

¹⁵⁷ Разгром немецко-фашистских войск на Правобережной Украине (24 января — 17 апреля 1944 г.): В 2 кн. / Под ред. П.А.Ротмистрова. — М.: Издательство Высшей военной академии им. К.Е.Ворошилова, 1957. — Кн.2.

¹⁵⁸ Сборник документов Верховного Главнокомандования... — Вып.4. — С.31.

¹⁵⁹ Там же. — С.32.

¹⁶⁰ Там же. — С.41–42.

¹⁶¹ Карель П. Восточный фронт. — Кн.2: Выжженная земля. 1943–1944. — М., 2003.

¹⁶² Танкисты в боях за освобождение Украины: Сборник статей и воспоминаний участников боёв 1-й гв. танковой армии (див.: ЦДАГО України. — Ф.166. — Оп.3. — Спр.17).

¹⁶³ Жуков Г.К. Спогади і роздуми / Пер. з рос. — К.: Політвидав України, 1985. — С.633.

¹⁶⁴ Сборник документов Верховного Главнокомандования... — Вып.4. — С.46–48.

¹⁶⁵ Там же. — С.52–53.

¹⁶⁶ Безродний Є.Ф. Одеська наступальна операція 1944 року // Україна в полум'ї війни. 1941–1945. — К.: Україна, 2005. — С.328–335.

¹⁶⁷ Operations of Encircled Forces. German Experiences in Russia. — Washington: Department of the Army, 1952.

¹⁶⁸ Сборник документов Верховного Главнокомандования... — Вып.4. — С.43.

¹⁶⁹ Там же. — С.65–66.

¹⁷⁰ Стратегический очерк... — С.925–926.

¹⁷¹ Великая Отечественная война без грифа секретности. Книга потерь... — С.139.

¹⁷² ЦАМО РФ. — Ф.38. — Оп. 30401 сс. — Д.96. — Л.53–56; Ф.39. — Оп.80033. — Д.6. — Л.177–271.

¹⁷³ Михалев С.Н. Указ. соч. — С.397.

¹⁷⁴ Уткін О.І. Кримська наступальна операція 1944 року // Україна в полум'ї війни. 1941–1945. — К.: Україна, 2005. — С.336–346.

¹⁷⁵ Михалев С.Н. Указ. соч. — С.397.

¹⁷⁶ Великая Отечественная война без грифа секретности. Книга потерь... — С.143.

¹⁷⁷ Ширер У. Указ. соч. — С.428–434.

¹⁷⁸ Стратегический очерк... — С.702.

¹⁷⁹ Памяти павших... — С.100.

¹⁸⁰ Стратегический очерк... — С.702.

¹⁸¹ Операции советских Вооружённых Сил... — Т.3: Операции советских Вооружённых Сил в период решающих побед (январь — декабрь 1944 г.). — М.: Воениздат, 1958. — С.377–436.

¹⁸² Сборник документов Верховного Главнокомандования... — Вып.4. — С.124, 394–399.

¹⁸³ Операции советских Вооружённых Сил... — Т.3. — С.437–500; Яско-Кишинёвские Канны. — М.: Наука, 1964.

¹⁸⁴ Лысаковский Ю.Ю., Нестеров В.Н., Удин-Некрасов В.А. Указ. соч. — С.190–197.

¹⁸⁵ Гриф секретности снят. Потери Вооружённых Сил СССР в войнах, боевых действиях и военных конфликтах: Статистическое исследование / Под ред. Г.Ф.Кривошеева — М.: Воениздат, 1993. — С.371; Яско-Кишинёвские Канны. — С.107.

¹⁸⁶ Безсмертя. Книга Пам'яті України 1941–1945. — К.: Пошуково-видавниче агентство «Книга Пам'яті України», 2000. — С.342.

- ¹⁸⁷ Стратегический очерк... — С.727–730.
- ¹⁸⁸ Сборник документов Верховного Главнокомандования... — Вып.4. — С.171.
- ¹⁸⁹ Стратегический очерк... — С.729.
- ¹⁹⁰ Безсмертя. Книга Пам'яті України 1941–1945. — С.341.
- ¹⁹¹ Макаров В.Д., Рибак М.І., Сидоров С.В. Внесок України в розгром фашизму у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр. // Сторінки воєнної історії України. — К., 2006. — Вип.10. — Ч.1. — С.290–297
- ¹⁹² Великая Отечественная война 1941–1945: Энциклопедия. — М., 1985. — С.33, 334.
- ¹⁹³ Рибченко Л.В. Указ. праця. — С.14.
- ¹⁹⁴ Муковський І.Т., Лисенко О.Є. Указ. праця. — С.547.
- ¹⁹⁵ Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. — Львів: НТШ, 1993. — С.455
- ¹⁹⁶ Муковський І.Т., Лисенко О.Є. Указ. праця. — С.547.
- ¹⁹⁷ Макаров В.Д., Рибак М.І., Сидоров С.В. Указ. праця. — С.295.
- ¹⁹⁸ Герои Советского Союза: Историко-статистический очерк. — М., 1982. — С.190.

Наукове видання

Серія «Україна. Друга світова війна. 1939–1945»

Валерій ГРИЦЮК

**СТРАТЕГІЧНІ ТА ФРОНТОВІ ОПЕРАЦІЇ
ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ
НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ**

Верстка та оригінал-макет: *Мигаль Л. Г.*

Підписано до друку 15.04.2010 р. Формат 60х84/16

Ум. друк. арк. 8,7. Обл. вид. арк. 8,0.

Наклад 300 прим. Зам. 17. 2010

Поліграф. д-ця Ін-ту історії України НАН України

Київ-1, вул.Грушевського, 4.